

УДК 55(092)

Парнак С.М., Смірнова Г.Я., Євтехов В.Д.

ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК ЗАЛІЗОРУДНИХ РОДОВИЩ КРИВОРІЗЬКОГО БАСЕЙНУ ЕДУАРД КАРЛОВИЧ ФУКС. 140 років від дня народження

Едуард Карлович Фукс народився 30 квітня 1872 р. в селі Канадкевичі Мозирського повіту Мінської губернії в багатодітній сім'ї вчителя. Початкову освіту отримав за місцем проживання. З 1888 до 1890 р. Едуард Фукс навчався в Першому реальному училищі Санкт-Петербургу, а після його закінчення – з 30 вересня 1890 р. до 24 серпня 1893 р. в Санкт-Петербурзькому гірничому інституті. Через сімейні обставини він не зміг закінчити повний курс навчання.

Залишивши столицю, Едуард переїхав до Донбасу, де розпочав трудову діяльність у якості гірничого інженера, а потім до Криворізького басейну. Під час навчання в Гірничому інституті, Едуард Фукс познайомився з В.Г.Мухіним, який також залишив помітний слід в історії Криворіжжя. Виконуючи з ним спільні роботи, Е.Фукс так захопився геологією залізорудних родовищ південної частини України, що залишився в Криворізькому басейні на все життя.

За розпорядженням керуючого Новоросійським товариством, Е.Фукс протягом 1894-97 рр. керував пошуком покладів залізної руди в Бердянському повіті Таврійської губернії. В 1897 р. він був призначений завідувачем розвідками Новоросійського товариства Чарльза Пері в Криворізькому районі, де керуючим був гірничий інженер С.Є.Зимовський. В 1898 р. вперше спеціальною комісією ХХІІІ з'їзду гірничо-промисловців Півдня Росії за участі Е.К.Фукса був проведений підрахунок запасів залізної руди, які склали 56 600 тис. т.

Промислова криза початку ХХ ст. торкнулась і Криворізького басейну. Якщо в 1901 р. в басейні працювали 79 рудників, то в 1905 р. лише 43. Але поступово спад виробництва переріс у промислове піднесення, почала відчуватись недостатня кількість кваліфікованих інженерів. Більшість з них були іноземці, але на руднях працювали також випускники гірничого інституту. Місцеві спеціалісти, в тому числі Е.К.Фукс гуртувались навколо С.Є.Зимовського, найстаршого і найавторитетнішого гірничого інженера Криворізького району, керуючого залізними рудниками Новоросійського товариства, уповноваженого Ради з'їзду гірничо-промисловців Півдня Росії. В цей час Е.К.Фукс займався пошуком та вивченням природних багатств регіону, робив експертні аналізи та оцінки покладів залізної руди на рудниках району.

З 1906 р. до 1919 р. він працював помічником керуючого Новоросійського товариства в Кривому Розі. В 1907 р. брав активну участь у

придбанні Новоросійським товариством Товариства руд «Дубова балка», а також розробив статистичну довідку про різні напрямки використання руд.

В 1910 р. Спеціальна урядова комісія, до складу якої входив Е.К.Фукс, визначила запаси залізних руд Кривбасу в 206 469 тис. т. Глибина підрахунків складала від 53 до 213 м, для більшості покладів – до 160 м. Е.К.Фукс не погодився з висновками комісії, за його особистими підрахунками, запаси залізної руди становили 276 071 тис. т. Необхідність глибокого і всебічного вивчення геології басейну для інженера Е.К.Фука була зрозуміла, але місцеві підприємці не поспішали фінансувати цю роботу.

В 1913 р. в Криворізькому басейні керівництво гірничими розробками здійснювали 40 інженерів і 82 техніки, серед них – Едуард Карлович Фукс, на той час виконувач обов'язків керуючого рудником Чарльза Пері Новоросійського товариства.

В період Першої світової війни 1914-17 рр. видобуток руди зменшився, але всі рудники працювали до 1919 р. За підрахунками Е.К.Фука, видобуток руди з початку експлуатації рудників до 1919 року, тобто за 33 роки (1882-1919 рр.) склав понад 300 млн. т.

Едуард Карлович Фукс – помічник керуючого Новоросійським товариством у Кривому Розі. 1912 р.

В цей період Е.К.Фукс став найбільш авторитетним і кваліфікованим розвідником надр Криворізького басейну, автором перших обґрунтованих підрахунків запасів залізної руди в Кривому Розі. В роки громадянської війни Е.Фукс врятував від знищення матеріали з геології і розвідки родовищ Кривбасу. Після війни він відродив і очолив геологорозвідувальну службу Південного рудного тресту (ПРТ) (1922-31 рр.), а потім тресту «Руда», керував усіма розвідувальними роботами в басейні. Едуард Карлович

провів велику роботу по збиранню, опису природних відслонень і систематизації матеріалів з геології Кривбасу. Результати цієї роботи були покладені в основу першого ґрунтового геологічного нарису Криворізького басейну (Свитальський Н.И., Фукс Э.К., Половинкина

Ю.И., Дубяга Ю.Г., Лисовский А.Л. Железорудное месторождение Кривого Рога // Москва-Ленинград: Госгеоліздат, 1932.– 284 с.).

В період з 1919 до 1924 р., коли шахти Кривбасу через затоплення не працювали, Е.К.Фукс займався експлуатацією покладів бурого вугілля біля с. Нова Павлівка на лівому березі р. Саксагані напроти с. Веселі Терни. Вони були розвідані Е.К.Фуксом ще в 1900 р. Площа родовища становила понад 50000 м², запаси близько 25 млн. т. Розробку вугілля почали з січня 1918 року, назвали нове господарство буровугільним рудником «Свобода». На Криворіжжі воно було єдиним джерелом палива протягом 5 років. На цьому вугіллі деякий час працювала Криворізька теплова електростанція (КРЕС), збудована в 1930 р.

З початком відродження видобувних робіт розпочалась розвідка покладів залізної руди. В 1922-29 рр. розвідувальні роботи виконувались за допомогою буріння неглибоких свердловин, проходки гірничорозвідувальних виробок. Незважаючи на невеликі обсяги розвідувальних робіт, була виконана переоцінка запасів руд Криворізького басейну.

З 1922 р. Е.К.Фукс працював завідувачем геологорозвідувального бюро ПРТ, в якому з 1923 р. почали проводити систематичні магнітометричні роботи. Е.Фукс разом з В.Мухінін в 1924 р. першими провели підрахунок запасів залізистих кварцитів Криворізького басейну. На засіданні президії Криворізького окрвиконкому 17 жовтня 1925 р. в доповіді «Про розповсюдження залізорудних покладів у межах Кривого Рогу» Фукс говорив: «Под всем Кривым Рогом может быть руда... Глубина ее залегания чрезвычайно велика, но когда-нибудь она будет разрабатываться». В 1926 р. Е.К.Фукс виконав перший повний перерахунок запасів залізної руди Кривбасу до глибини 320 м. Вони склали (категорії А+В+С) 408 880 тис. т.

Після революційних подій багато інженерів покинули країну, виникла потреба в кадрах, особливо рівня середнього технічного персоналу. Для вирішення цієї проблеми були терміново організовані школи «з освіти робітничих кадрів для гірничої промисловості». В 1922 р. за активної участі Е.К.Фукса був створений Криворізький вечірній робітничий технікум (КВРТ), який пізніше був реорганізований у Криворізький гірничорудний інститут. Перший випуск КВРТ відбувся восени 1926 р., серед випускників був син Е.К.Фукса Вадим.

В 1927 р. на честь 10 річниці Жовтневої революції багатьом відомим криворіжцям було присвоєне почесне звання Героя Праці, в тому числі першому директору КВРТ В.І.Жигаловському і Е.К.Фуксу.

В період 1928-29 рр. були завершені роботи з геологічної зйомки всієї площі поширення залізистих порід і магнітних аномалій Кривого Рогу, була відкрита Кременчуцька магнітна аномалія. В 1929 р. Е.К.Фукс був призначений завідувачем геологорозвідувального бюро рудника ім. Жовтневої революції, а з 1930 р. очолив Криворізьку філію Геолтресту як головний геолог Кривбасу.

З кінця 20-х років по всій країні розпочались судові процеси над «ворогами», «шкідниками» радянської влади. Розправившись з ідейними ворогами, система взялась за інтелігенцію. Початком була так звана «Шахтинська справа», потім шкідників почали знаходити в кожній галузі народного господарства. Не оминула біда й Кривий Ріг. ДПУ готувало процес у справі про економічну контрреволюцію в ПРТ. Були арештовані головний інженер ПРТ В.Г.Мухін, головні інженери Марганецького рудоуправління П.А.Шестопапов, Чубарівського рудоуправління П.А.Логійко та інші провідні спеціалісти, всього 19 осіб. Їх обвинуватили в створенні організації, що мала за мету «поставити рудну промисловість у катастрофічне становище, при якому повернення або здача її в концесію колишнім власникам були б неминучими». Справа, що розпочалася в 1928 р. проти ПРТ, призвела до його ліквідації. В грудні 1930 р. місцевим відділком ДПУ була розкрита контрреволюційна шкідницька і диверсійна організація, яка була визнана галузевим осередком «Промпартії», нараховувала 17 організованих груп загальною кількістю понад 60 чоловік. Керівництво її складалося з чотирьох осіб, головним «ворогом» слідство визнало Е.К.Фукса.

15 грудня 1930 р. Едуард Карлович був арештований і звинувачений у шкідництві, йому було призначено покарання – 10 років позбавлення волі з перебуванням у концтаборах. Уникнути покарання вдалося завдяку випадку. Перша п'ятирічка на Криворіжжі була ознаменована початком будівництва металургійного заводу, а спеціалістів, здатних зробити розбивку місцевості під будівництво цехів та інших споруд, не знайшлося. Згадали про Е.К.Фукса. Для виконання геодезичних робіт його возили у «воронку» на будівельний майданчик. Завдяки клопотанню директора будівництва Я.Весніка, після виконання робіт Е.К.Фукс був звільнений як буржуазний спеціаліст, що розкався в своїх помилках по відношенню до радянської влади і був перевихований пролетаріатом.

Після реабілітації Едуард Карлович продовжував займатись геологією Криворізького басейну, забезпеченням рудників кваліфікованими кадрами, розробкою методики геологорозвідувальних робіт, особливу увагу приділяв буровим роботам при пошуку покладів залізної руди.

В подальшому життя видатного геолога склалося трагічно. Друга хвиля терору, яка розпочалась після вбивства С.М.Кірова в Ленінграді в 1934 році охопила всю країну. Репресивні органи знову почали активні пошуки ворогів. В серпні 1937 р. в міській газеті «Червоний гірник» з'явилась стаття «В чіих руках геологорозвідувальні роботи Кривбас-проекту». Була створена комісія для перевірки фактів, викладених у публікації, висновки її були наперед визначеними. В січні 1938 р. Е.К.Фукса арештували вдруге за проведення «розвідувальної та підривної роботи на користь однієї з іноземних країн». Разом з ним були звинувачені в шпигунстві на користь Америки і арештовані видатні геоло-

ги Ю.Г.Гершойг і С.І.Жилкінський, а також гірник, в подальшому академік Г.М.Малахов.

Е.К.Фуку пригадали його національність (німець), непролетарське походження, зустрічі й співпрацю з академіком М.І.Світальським (який також був арештований), зв'язки з Південним рудним трестом і організацію контрреволюційного центру на Криворіжжі. Не витримавши знущань і принижень, Е.К.Фуку оголосив голодування. В стані крайнього виснаження його перевели до міської лікарні №3, де 2 квітня 1938 р. він помер.

Так завершилось життя Едуарда Карловича Фуку – неординарної людини, визнаного фахівця найвищого рівня, який присвятив своє життя організації й розвитку геологічної справи в Криворізькому басейні, зробив вагомий внесок у розвиток багатьох напрямків наукового дослідження залізисто-кремнистої формації і практичного використання її ресурсів, підготовку молодих фахівців-геологів. Ім'я Е.К.Фуку довічно вписане в історію розвитку гірничодобувних підприємств, науково-дослідних і проектних інститутів Кривбасу, Криворізького національного університету.

*Надійшла до редакції 17 травня 2012 р.
Представив до публікації доцент Є.В.Євтехов.*